

Grammatical Gender in Pashto Language

Rahela Hamidzai*

PhD in Linguistics, Faculty of Languages and Literature, Kabul University, Kabul, Afghanistan

Abstract

Grammatical gender is a syntactic distinction that is manifested in nouns and adjectives. In Pashto, grammatical gender (feminine and masculine) exists. The specific research questions of the present study are as follows: “how is grammatical gender preserved in Pashto?”, and “is it limited solely to the noun category or it exists in other categories of the language as well?”. The aim of this paper is to provide an analysis of grammatical gender and the way it functions in Pashto. The research method is library-based, and in the data analysis section, the syntactic features of sentences in this language are examined. The results indicate that grammatical gender is preserved in Pashto, and gender agreement can be observed in various syntactic categories of the language, namely noun, adjective, number, and pronoun. Animate and inanimate nouns are also categorized based on gender. Furthermore, noun-adjective

*Corresponding Author: rahela.hamidzai@gmail.com

How to Cite: Hamidzai, R. (2024). Grammatical Gender in Pashto Language. *Language Science*, 11 (20), 305 - 340. doi: 10.22054/lj.2024.81215.1678.

agreement is observed in this language. To distinguish masculine gender from feminine, there are specific rules in the language. The gender of most nouns can be differentiated based on their suffixes. Additionally, by adding a specific suffix, a masculine noun can be turned into a feminine noun.

Keywords: grammatical gender, Pashto language, masculine gender, feminine gender, grammatical rules.

1.Introduction

Grammatical gender is a key linguistic feature that significantly influences the structure and meaning of many languages, including Pashto. It involves the classification of nouns, adjectives, pronouns, and verbs and distinguishes languages based on this trait. Grammatical gender directly affects sentence structure, meaning, and interpretation. In Pashto, gender—masculine and feminine—is evident in certain parts of speech. In contrast, Persian does not have grammatical gender. There are no direct markers for masculine or feminine gender at the grammatical level. Gender is a lexical concept rather than a grammatical one in Persian. Nouns, adjectives, and verbs in Persian do not change based on gender which making gender a semantic rather than a syntactic concept. This characteristic sets Persian apart from many other languages, including Pashto.

Additionally, Pashto has a complex system for distinguishing between masculine and feminine, which is evident in certain parts of a sentence. These distinctions are carefully observed in animate and inanimate nouns, adjectives, numbers, and pronouns. For example, in Pashto, verbs change according to the gender of the subject or object, whereas no such changes occur in Persian. This shows that Pashto does not only focus on lexical level but also pays special attention to gender distinctions at the grammatical level.

2. Literature Review

Grammatical gender in Pashto is clearly reflected in certain parts of speech. Although independent research on this topic has been limited, it has been thoroughly examined in Pashto grammar books. Given the crucial role of gender in Pashto's linguistic structure, this topic is commonly addressed in all grammatical studies of the language. This research aims to deepen the understanding of grammatical gender by reviewing key works and resources in Pashto.

The book *Pashto Grammar* by Penzl (1961) is a key source on grammatical gender in Pashto, offering a detailed classification of four types of masculine nouns and five types of feminine nouns, along with explanations of irregular nouns.

Agha Shirin Shahbaz's works (2017) focus on the role of grammatical gender in Pashto, particularly the use of masculine and feminine pronouns in sentences. He shows how pronouns interact with other elements, especially verbs, based on gender, unlike in Persian.

In his 2013 book *Phonology and Morphology*, Mohammad Saber Khashki provides a detailed study of grammatical gender in Pashto, focusing on verb inflection based on gender. He explains how verbs change according to the gender of the subject or object, making his book a key source on this topic.

In his 2014 book, Mohammad Azam Ayazi examines grammatical gender in Pashto. He focuses on masculine and feminine markers and introduces the concept of "neutral gender". He also details the rules for pluralizing masculine and feminine nouns, highlights subtle differences, and enhances the understanding of Pashto's gender system.

Overall, the existing sources show that although there are few independent studies dedicated to grammatical gender in Pashto, this topic is addressed as an essential part of Pashto grammar in many works and resources. Reviewing these sources, along with

comparative studies with the Persian language, can lead to a better understanding of the structural differences and similarities between the two languages. At the same time, it can contribute to a deeper understanding of the role of grammatical gender in different languages.

3. Methodology

The research method is based on a descriptive-analytical approach, carried out through syntactic analysis. This approach allows us to comprehensively examine the grammatical structure of Pashto and its application regarding grammatical gender.

Syntactic Analysis

Syntactic analysis focuses on sentence structure and the way different sentence components correspond in terms of gender. In Pashto, grammatical gender has a direct impact on sentence construction. This influence is clearly seen in nouns, adjectives, pronouns, and verbs. Our research aims to identify the rules and principles that cause this correspondence by closely analyzing these components.

This section focuses on how grammatical gender affects the composition of sentence elements. For instance, in Pashto, verbs agree with the gender of the subject or object, whereas in languages like Persian, this agreement is not necessary. Therefore, this research analyzes examples of Pashto sentences where gender agreement exists between nouns and verbs, nouns and adjectives, and nouns and pronouns.

Data collection is based on existing grammatical resources in Pashto and the standard language. Grammatical examples have been gathered from credible Pashto grammar books and used as practical examples in the analysis. Additionally, sentences from various

Pashto texts have been extracted to examine the real-life application of grammatical gender in written Pashto texts.

4. Results

The research concludes that Pashto systematically maintains grammatical gender across certain linguistic elements, including nouns, pronouns, adjectives, and numbers. Even inanimate objects are assigned masculine or feminine gender, which is clearly reflected in sentence structure. The results are as follows:

1. **Gender in Nouns:** Nouns are divided into masculine and feminine, and some nouns can change gender through specific rules, such as adding suffixes.
2. **Adjective Agreement:** Adjectives must match the gender of the noun they describe, both in singular and plural forms.
3. **Number Agreement:** Numbers in Pashto vary based on the noun's gender, but in plural, they function similarly regardless of gender.
4. **Pronoun Agreement:** Pronouns align with the gender of the subject or object, and this gender agreement is consistent throughout sentence structures.
5. **Sentence Structure:** Verbs must agree with the gender of the subject or object, and this affects the overall sentence structure in all verb forms.

5. Conclusion

The final conclusion of this paper is that Pashto strongly and systematically preserves grammatical gender across certain language components, including nouns, pronouns, adjectives, and numbers.

This gender distinction plays a crucial role in sentence structure, influencing how words agree based on gender, even for inanimate objects.

جنس دستوری در زبان پشتو

دکترای زبان‌شناسی، دانشکده زبان و ادبیات، دانشگاه کابل، کابل، افغانستان * راحله حمیدزی

چکیده

جنس دستوری از جمله تمایزات دستوری است که در اسامی و صفات متبلور می‌شود. در زبان پشتو جنس دستوری (مؤنث و مذکر) وجود دارد، پرسش پژوهش حاضر این است که چگونه جنس دستوری در زبان پشتو حفظ شده و دیگر آنکه، آیا در این زبان جنس دستوری تنها به مقوله اسم محدود می‌شود و یا در دیگر مقولات زبان هم وجود دارد. هدف از مقاله حاضر ارائه تحلیلی از جنس دستوری و چگونگی کارکرد آن در زبان پشتو است. روش پژوهش کتابخانه‌ای است و در بخش تحلیل داده‌ها ویژگی‌های نحوی جملات این زبان بررسی شده است. نتایج نشانگر آن است که جنس دستوری در زبان پشتو حفظ شده و مطابقت جنس دستوری در مقوله‌های نحوی مختلف این زبان (اسم، صفت، عدد و ضمیر) مشاهده می‌شود. اسامی جان‌دار و بی‌جان هم بر اساس جنسیت تفکیک می‌گردند. همچنین، مطابقت موصوف با صفت در این زبان مشاهده شده است. به‌منظور شناسایی جنس مذکر از جنس مؤنث، قاعده‌هایی در زبان وجود دارد؛ جنس بیشتر اسم‌ها را می‌توان با توجه به پسوند‌های آنها از هم تفکیک کرد. علاوه بر این، با افزودن پسوندی خاص می‌توان از اسم مذکر، اسم مؤنث ساخت.

کلیدواژه‌ها: جنس دستوری، زبان پشتو، جنس مذکر، جنس مؤنث، قاعده‌های دستوری.

۱. مقدمه

در زبان‌هایی که جنس دستوری^۱ دارند، تمامی اسم‌ها بر این اساس به دو یا چند طبقه تقسیم می‌شوند و اعضای هر طبقه رفتار دستوری متفاوتی نسبت به طبقه دیگر از خود نشان می‌دهند.

در بسیاری از زبان‌های دارنده جنس دستوری می‌بینیم که جنس دستوری ارتباطی با جنسیت زیستی نداشته و گاه با معنای واژه نیز ارتباط ندارد. در زبان فارسی جنس دستوری وجود ندارد و صورت فعل، صفت، عدد و ضمیر بسته به جنس تفاوتی نمی‌کند.

زبان پشتو از دیدگاه رده‌شناختی، از جمله زبان‌های کنایی^۲ است. مطابقت^۳ فعل در این زبان به این صورت است که فعل لازم^۴ با فاعل خود و فعل متعدی^۵ با مفعول صریح خود مطابقت دارد. یکی از ویژگی‌های برجسته زبان پشتو، وجود جنس دستوری است که تأثیر بسیاری بر تصریف فعل دارد؛ مطابقت در افعال، غیر از شمار (جمع و مفرد)، از منظر جنس دستوری نیز مطرح است. به این صورت که فعل بسته به جنس فاعل و مفعول تصریف متفاوتی دارد. جنس دستوری علاوه بر فعل، در مقوله‌های دیگر مانند صفت، ضمیر و عدد نیز موجود است. پژوهش حاضر در پی پاسخ به پرسش‌های ذیل است:

۱. در زبان پشتو جنس دستوری در مقوله‌های مختلف چگونه بازنمایی می‌شود؟

۲. مطابقت بین مقوله‌های مختلف در زبان پشتو از منظر جنس دستوری چگونه است؟

۲. پیشینه پژوهش

در دستورهایی که تاکنون درباره زبان پشتو نگاشته شده، به صورت جزئی به جنس دستوری اشاره شده است. در پژوهش حاضر هدف آن است که به تفصیل به این موضوع پرداخته شود.

1. grammatical gender
2. ergative
3. agreement
4. intransitive
5. transitive

در تمامی مطالعات صورت گرفته درباره دستور زبان پشتو به موضوع جنس دستوری اشاره شده است، چون در این زبان تمامی مقوله‌ها از منظر جنس صرف می‌شوند. در این بخش به پژوهش‌هایی اشاره می‌شود که به جنس دستوری در زبان پشتو پرداخته‌اند: رشتین (۱۳۲۷) به زبان فارسی کتابی دارد به نام پشتوگرامر که در فصل سوم آن آورده است: «اقسام اسم به اعتبار کیفیت، تمام نام‌ها در پشتو به اعتبار چگونگی و تشخیص و تمیز اشیا بر دو گونه است: مذکر و مؤنث. مذکر در جاندار آن است که نام و یا صفت چیز نر باشد، چون /saray/ (مرد) و /kamdʒən/ (غمگین) و مؤنث در جاندار آن است که نام و یا صفت چیز ماده باشد، چون /ʂəɖza/ (زن) و /kamdʒəna/ (غمگین) و مذکر در غیر جاندار آنکه علامت تأنیث نداشته باشد، چون /or/ (آتش) و /lās/ (دست) و مؤنث در غیرجاندار آنکه دارای علامت تأنیث باشد، چون /raṇā/ (روشنی) و /xwaləy/ (کلاه). در پشتو، برخی از اسم‌ها دارای علامت تذکیر و تأنیث بوده از روی آن‌ها]، اسم‌های مذکر و مؤنث شناخته می‌شوند». به این ترتیب، وی در کتاب، نشانه‌های جنس را با ارائه مثال‌های بسیاری از زبان معیار نشان می‌دهد. این کتاب در سال ۱۳۷۲ توسط سید محی‌الدین هاشمی به زبان پشتو ترجمه شده و توضیحاتی نیز به آن اضافه شده است.

احمد زیار (۱۳۸۴) کتاب پشتوگرامر را به زبان پشتو نوشته است. در بخش صرف این کتاب به تشریح اسم‌های مذکر و مؤنث پرداخته شده و نشانه‌های جنس مذکر و مؤنث آورده شده است. وی ضمایر را با در نظر گرفتن جنس مذکر و مؤنث شرح داده است. پنزل^۱ دانشمند امریکایی، کتابی با عنوان گرامر پشتو به زبان انگلیسی نوشته که الهام (۱۳۴۰) آن را به زبان پشتو برگردان کرده است. پنزل در فصل سوم و زیر عنوان اقسام اسم به شرح جنس در زبان پشتو پرداخته و چهار نوع اسم مذکر و پنج نوع اسم مؤنث را برمی‌شمارد. وی همچنین، اسم‌های بی‌قاعده مذکر و اسم‌های بی‌قاعده مؤنث را با ذکر مثال شرح داده است.

خیشکی (۱۳۹۲) نگاهی مفصل به جنس دستوری در زبان پشتو دارد. وی نگاهی تفصیلی به کاربرد جنس دارد و تصریف فعل بر اساس جنس را شرح داده است.

1. Penzel, H.

ایازی (۱۳۹۳) کتاب *قواعد پشتو* را به زبان فارسی تألیف نموده است. فصل چهارم این کتاب در مورد جنس دستوری است و در آن جنس مذکر با نشانه‌های تذکیر، جنس مؤنث با نشانه‌های تأنیث و جنس خنثی^۱ (که به هر دو جنس مؤنث و مذکر دلالت می‌کند) شرح داده شده است. در فصل پنجم، اقسام اسم مؤنث در پشتو و قاعده ساختن آنها از اسم‌های مذکر بی‌جان آورده شده است. در فصل ششم، قواعد ساختن جمع مذکر و ساختن جمع مؤنث با ذکر نمونه آورده شده است. ایازی در این کتاب تصریف صفت، عدد، ضمیر و فعل را بر اساس جنس مذکر و جنس مؤنث توضیح داده است.

گرامر کوتاه زبان پشتو نام اثری است که دانشمند روسی شافی‌یف^۲ (۱۳۹۵) نوشته است. نخستین بخش این کتاب به حوزه صرف این زبان پرداخته که صورت‌های مختلف اسم‌های زبان را بر اساس جنس دستوری شرح داده است. بخش دوم این کتاب، اسم را از منظر جنس به مذکر و مؤنث تقسیم نموده؛ نشانه‌های جنس مؤنث و مذکر را با ذکر مثال شرح داده و نشان داده که اسم مؤنث چگونه از اسم مذکر ساخته می‌شود. وی تصریف اعداد را هم بر اساس جنس دستوری توضیح داده است. در بخشی دیگر، قاعده‌های ساختن اسم مؤنث ذکر شده و شافی‌یف نشان داده است که ضمائر جنس مؤنث و جنس مذکر از هم متفاوت‌اند و تصریف فعل همچنان بر اساس جنس صورت می‌گیرد.

شهباز (۱۳۹۶) کتاب *ضمیرها* را به زبان پشتو نوشته است. وی در این کتاب کاربرد ضمیرهای مذکر و ضمیرهای مؤنث را با مقوله‌های مختلف به‌ویژه فعل شرح داده است. طاهری (۱۳۹۹) در کتاب *زبان‌شناسی تشریحی اسم، عدد، صفت و فعل* را در زبان پشتو با توجه به جنس دستوری به صورت جداگانه شرح داده است.

شیرزاد (۱۳۹۹) کتاب *مورفولوژی* را به زبان پشتو نوشته است. در فصل چهارم این کتاب به دو جنس دستوری مذکر و مؤنث اشاره شده است و در بخش فعل، نقش جنس دستوری در تصریف فعل‌ها به صورت مفصل شرح داده شده است.

شکلی (۱۴۰۱) نیز در پژوهش خود جنس و جنسیت را در زبان پشتو بررسی نموده است.

1. neutral

2. Shafiev, D. A.

۳. روش

روش پژوهش حاضر تحلیل نحوی است. به این منظور، جمله‌های زبان پشتو بر مبنای جنس دستوری توصیف شده‌اند. در گام نخست، جنس دستوری بر مبنای آنچه در منابع پیشین قید شده، تشریح و در گام بعدی، از زبان معیار مثال‌هایی برای شفافیت بیشتر موضوع ارائه می‌شود.

۴. یافته‌ها

در زبان‌های ایرانی باستان^۱، تصریف واژه سه مقوله^۲ حالت^۳، جنس و شمار^۳ را نشان می‌دهد. این وضعیت خود بیانگر آن است که تصریف اسم بر اساس جنس و موضوع جنس دستوری در دوره‌های گذشته زبان‌های ایرانی مشاهده می‌شده است. همانطور که پیشتر نیز اشاره شد، در زبان پشتو دو جنس مذکر و مؤنث وجود دارد (رشتین، ۱۳۹۵: ۵). نکته جالب آن است که اصل و منشأ اسم‌ها در زبان پشتو، همان اسم مذکر است و اسم مؤنث با اندکی تغییرات صرفی یا اضافه نمودن پسوند به اسم مذکر حاصل می‌گردد (شکلی، ۱۴۰۱). برای درک بهتر این نکته، در زیربخش بعدی به مطابقت مقوله‌های دستوری مختلف بر اساس جنس دستوری می‌پردازیم.

۴-۱. جنس اسم و نشانه‌های آن

در زبان پشتو اسم‌های مؤنث و مذکر هر یک نشانه‌های خاصی دارند که به صورت جزئی به آنها اشاره می‌کنیم:

– نشانه‌های جنس مذکر در زبان پشتو

۱. اسم‌های مختوم به واژه مرکب /ay/ مانند:

/saɾay/ (مرد)، /zmaray/ (شیر)، /mangay/ (کوزه) و...

1. Old Iranian (OI)

2. case

3. number

۲. اسم‌های مختوم به واژه /u/ مانند:
/tālu/ (سقف دهان)، /sālu/ (روسری)، /tjāqu/ (چاقو) و ...
۳. اسم‌های مختوم به واژه شوا (ə)، مانند:
/zɾə/ (قلب)، /meɾə/ (شوهر)، /psə/ (گوسفند) و ...
گاهی این واژه در انتهای اسم‌های مؤنث بی‌جان هم می‌آید، مانند:
/tjāɾə/ (کارد)، /wiyālə/ (جوی آب)، /xolə/ (دهان) و ...
۴. اسم‌های مختوم به یای نسبت، مانند:
/muɟi/ (پینه‌دوز)، /xuni/ (خونی) و ...
۵. اسم‌های مختوم به همخوان، مانند:
/wradz/ (روز)، /lās/ (دست)، /oɟ/ (شتر)، /or/ (آتش)، /zangun/ (زانو) و ...
۶. اسم‌های مختوم به /aw/ مانند:
/law/ (درو کردن)، /palaw/ (گوشه چادر/روسری) و ...
۷. اسم‌های مختوم به /āw/ مانند:
/kaɾāw/ (رنج و زجر)، /paɾāw/ (مرحله)، /taɾaw/ (همبستگی) و ...
۸. اسم‌های مختوم به واژه مرکب /iw/ مانند: /triw/ (ترش) و ...
۹. اسم‌های مختوم به واژه مرکب /ew/ مانند: /dew/ (دیو)، /lew/ (گرگ) و ...
۱۰. اسم‌های مختوم به واژه مرکب /ow/ مانند: /zoy/ (پسر)، /loy/ (بزرگ) و ...
۱۱. اسم‌های مختوم به واژه مرکب /āy/ مانند: /dzāy/ (جای)، /pāy/ (آخر) و ...

– نشانه‌های جنس مؤنث در زبان پشتو

اسمی که به ماده دلالت کند، جنس مؤنث نامیده می‌شود (ایازی، ۱۳۹۳). هر اسم و صفتی که نشانه‌های زیر را داشته باشد، اسم مؤنث است:

۱. اسم‌های مختوم به واژه /a/ مانند:
/maɳa/ (سیب)، /ɾarma/ (ظهر)، /laɟta/ (شاخچه)، /ɟəɟza/ (زن) و ...

۲. اسم‌های مختوم به واژه /ā/ مانند:

/ʒaʁā/ (گریه)، /bedyā/ (دشت)، /natsā/ (رقص)، /xandā/ (خنده) و...

البته این قاعده تنها برای اسم‌های بی‌جان کاربرد دارد و برای اسم‌های جاندار جنس مؤنث به کار نمی‌روند. بنابراین، اگر این واژه در انتهای اسم‌های جاندار بیاید، آن اسم مذکر است، مانند:

/budā/ (مرد سالخورده)، /sandā/ (مرد عقیم)، /kākā/ (عمو)، /bābā/ (پدربزرگ) و...

۳. اسم‌های مختوم به /əy/ مانند:

/dodəy/ (نان)، /xwaləy/ (کلاه)، /beʁəy/ (کشتی) و...

۴. اسم‌های مختوم به واژه /o/ مانند: /bizo/ (میمون)، /piʃo/ (گرهه)، /zāngo/ (گهواره) و...

۵. اسم‌های مختوم به واژه /i/ مانند:

/ʃādi/ (خوشی)، /xpəlwi/ (خویشاوندی)، /masti/ (مستی) و...

در صفات نسبی، واژه /i/ در پایان اسم مذکر نیز می‌آید، مانند:

/baryāli/ (موفق)، /saʁi/ (مردها)، /kābəli/ (کابلی)، /dobi/ (لباس شوی/دوبی)

و...

۶. اسم‌های مختوم به واژه /e/ مانند:

/ade/ (مادر)، /maŋe/ (سیب)، /nāwe/ (عروس)، /ʃide/ (شیر) و...

۷. اسم‌های مختوم به واژه مرکب /əw/ مانند: /kaʁəw/ (دیگ گلی) و...

در زبان پشتو برخی اسم‌های مختوم به همخوان نیز اسم مؤنث هستند، مانند: /lamən/ (دامن)، /tsangəl/ (آرنج) و /wredz/ (ابر). در حقیقت این اسم‌ها مختوم به واژه‌ای بوده‌اند که در محاوره حذف شده است (رشتین، ۱۳۲۷).

ایازی (۱۳۹۳) علاوه بر دو جنس مؤنث و مذکر، از جنس خنثی نیز نام می‌برد و آن را این چنین تعریف می‌کند: اسم‌هایی که به جنس مذکر و مؤنث هر دو دلالت می‌کنند، مانند /spəzə/ (شپش)، /mətʃ/ (مگس) و ... جنس برخی از ضمائر همچون /zə/ (من)، /tə/ (تو)، /moz/ (ما)، /tāse/ (شما) و /day/ (او) نیز خنثی است.

در زبان پشتو اسم بی جان یا مذکر است یا مؤنث، مانند /largay/ (چوب) که بی جان مذکر است و /laṣta/ (شاخچه) که اسم بی جان مؤنث است (ایازی، ۱۳۹۳).

۲-۴. انواع اسم مؤنث در زبان پشتو

رشتین (۱۳۲۷) در مورد انواع جنس مؤنث در زبان پشتو چنین نوشته است: «در ابتدا، اسم مؤنث در زبان پشتو به دو بخش حقیقی و غیر حقیقی تقسیم شده بود که بعدها هر یک از آنها به دو بخش نشانه‌دار و بی‌نشانه تقسیم شدند». از این رو، در زبان پشتو چهار نوع جنس مؤنث وجود دارد:

الف) جنس مؤنث حقیقی نشانه‌دار: آن اسم‌هایی هستند که در مقابل خود جنس مذکر دارند و نشانه‌های تأیید در آنها به کار رفته است، مانند:

/lmasəy/ (فرزندزاده مؤنث)، /wrera/ (برادرزاده)، /ndʒləy/ (دختر)، /aspa/ (اسب ماده) و ...

ب) جنس مؤنث حقیقی بی‌نشانه: اسم جاندارانی است که در مقابل خود جنس مذکر داشته، اما نشانه‌های تأیید در خود ندارند، مانند:

/mor/ (مادر)، /lur/ (دختر)، /tror/ (عمه)، /wrendār/ (خانم برادر) و ...

پ) جنس مؤنث غیر حقیقی نشانه‌دار: آن است که اسم جاندار بوده و در مقابل خود جنس مذکر ندارد، اما در این اسم‌ها نشانه‌های تأیید وجود دارد، مانند:

/tsawkəy/ (صندلی)، /raṇā/ (روشنی)، /maṇa/ (سیب)، /zāngo/ (گهواره) و ...

ت) جنس مؤنث غیر حقیقی بی‌نشانه: اسم‌هایی هستند که نه در مقابل خود جنس مذکر دارند و نه نشانه‌های تأیید در آنها موجود است، مانند:

/brastən/ (لحاف)، /metfən/ (دستاس)، /tsapeɾ/ (سیلی)، /zɿmændz/ (شانه)، /mangwəl/ (پنجه) و ...

این اسم‌ها در اصل مختوم به واکه‌ای بوده‌اند که در محاوره حذف گردیده است. هرچند در بسیاری از موارد این اسم‌ها به صورت‌های /brastəna/، /metfəna/، /zɿmændza/ و /tsapeɾa/ نیز تلفظ می‌شوند، اما در بیشتر موارد با حذف

واکه پایانی به کار می‌روند. از این رو، به آنها اسامی بی‌نشانه اطلاق می‌شود. از این اسامی با عنوان مؤنث سماعی نیز یاد می‌شود (رشتین، ۱۳۷۲).

این چهار نوع اسم مؤنث را شیرزاد (۱۳۹۹)، با عناوین ذیل تعریف کرده است: مؤنث جاندار باننشانه، مؤنث جاندار بی‌نشانه، مؤنث بی‌جان باننشانه و مؤنث بی‌جان بی‌نشانه. ایازی (۱۳۹۳) جنس مؤنث را به همین چهار نوع تقسیم‌بندی می‌کند، ولی با نام‌هایی متفاوت به آنها اشاره کرده است: مؤنثات حقیقی، مؤنثات معنوی، مؤنثات لفظی و مؤنثات سماعی.

۴-۳. قاعده ساختن اسم مؤنث از اسم مذکر

۱. اسم‌های مذکر مختوم به /ay/ اگر به /əy/ ختم شوند، جنس اسم به مؤنث تبدیل می‌شود، مانند:

/spay/ (سگ نر) = /spəy/ (سگ ماده)؛ /lewanay/ (دیوانه مذکر) = /lewanəy/ (دیوانه مؤنث)؛ /zmaray/ (شیر نر) = /zmarəy/ (شیر ماده) و...

۲. در اسم‌هایی که به /n/ یا /ŋ/ ختم شده‌اند و قبل از این دو همخوان واکه /u/ آمده است، واکه /ā/ جانشین واکه /u/ گردیده و به انتهای آن واکه /a/ افزود می‌شود، مانند: /spāna/ = /spun/ (چوپان)، /paftāna/ = /paftun/ (پشتون)، /stāna/ = /stun/ (برگشتن).

۳. در پایان اسم مذکر مختوم به /a/، /-na/ افزوده می‌شود، مانند:

/melmana/ = /melma/ (مهمان)، /korbana/ = /korba/ (صاحبخانه)، /fpana/ = /fpa/ (چوپان) و... (شافی‌یف، ۱۳۹۵).

۴. اگر به انتهای اسم‌های مذکر مختوم به همخوان /a/ افزود شود، به اسم مؤنث تبدیل می‌گردند:

/fərga/ (خروس) = /fərga/ (مرغ)؛ /xar/ (مَرکب نر) = /xra/ (مَرکب ماده)؛ /uʃ/ (شتر نر) = /uʃa/ (شتر ماده) و...

۵. با حذف واکه /u/ از انتهای اسم‌های مذکر و افزودن /wəra/ به انتهای آن اسم مؤنث می‌شود، مانند:

/xeɽawəra/= /xeɽu/ (شکم بزرگ/پرخور)، /gedu/= /gedawəra/ (شکم بزرگ) و... در برخی موارد، تنها واکه /u/ به /əy/ تبدیل می‌شود، مانند: /dāɽəy/= /dāɽu/ (دندانی)، /kɽətu/= /kɽətəy/ (پر حرف) و...

۶. اگر واکه /ā/ در انتهای اسم مذکر به /əy/ تبدیل شود، اسم مؤنث به دست می‌آید، مانند:

/buɽə/ (مرد سالخورده) = /buɽəy/ (زن سالخورده)؛ /māmā/ (دایی) = /māməy/ (خاله)؛ /kākā/ (عمو) = /kākəy/ (عمه) و...

۴-۳. جمع بستن اسامی مذکر در زبان پشتو

۱. اسم‌های مختوم به همخوان و جاندار با پسوند /-ān/ جمع بسته می‌شوند، اما بعضی از اسم‌های بی‌جان هم با این پسوند جمع بسته می‌شوند، مانند:

/halək/ (پسر) = /haləkān/ (پسران)، /pɽāŋg/ (پلنگ) = /pɽānān/ (پلنگ‌ها)، /golān/= /gol/ (گل‌ها)، /nuk/ (ناخن) = /nukān/ (ناخن‌ها) و...

۲. اسم‌های مختوم به واکه با پسوند /-ān/ جمع بسته می‌شوند، مانند:

/lewə/ (گرگ) = /lewān/ (گرگ‌ها)، /məɽkə/ (پرنده) = /məɽkān/ (پرنده‌گان)، /kaɽkə/ (زاغ) = /kaɽkān/ (زاغ‌ها) و...

۳. برای جمع بستن اسم‌های مختوم به واکه مرکب /ay/ این واکه به /i/ تبدیل می‌شود، مانند:

/storay/ (ستاره) = /stori/ (ستاره‌ها)، /kəɽay/ (عضو) = /kəɽi/ (اعضا)، /loɽay/ (ظرف) = /loɽi/ (ظرف‌ها)، /pəsarlay/ (بهار) = /pəsarli/ (بهاران) و...

۴. بعضی از اسم‌های مذکر با افزودن پسوند /-ān/ هم جمع بسته می‌شوند (خیشکی، ۱۳۹۲:

۴۲)، مانند: /lewanay/ (دیوانه) = /lewanyān/ (دیوانه‌ها)، /zmaray/ (شیر) = /zmaryān/ (شیران) و...

۵. اسم‌های مختوم به همخوان و بی‌جان با افزودن پسوند /-una/ جمع بسته می‌شوند، مانند: /qalam/ (قلم) = /qalamuna/ (قلم‌ها)، /ketāb/ (کتاب‌ها)، /ketābuna/ (کتاب‌ها)، /lās/ (دست) = /lāsona/ (دست‌ها)، /sind/ (دریا) = /sinduna/ (دریاها) و...

۶. اسم‌های مختوم به واژه /ə/ با جایگزین شدن این واژه با پسوند /-una/ جمع بسته می‌شوند، مانند:

/trə/ (عمو) = /truna/ (عموها)، /psə/ (گوسفند) = /psuna/ (گوسفندان)، /zɾə/ (قلب) = /zɾuna/ (قلب‌ها) و...

۷. برای جمع بستن اسم‌هایی که در میان آنها واژه /u/ قرار دارد، این واژه با /ā/ جایگزین شده و به انتهای واژه /ə/ افزود می‌شود، مانند:

/ʃpun/ (چوپان) = /ʃpānə/ (چوپان‌ها)، /kuŋ/ (ناشنا) = /kāŋə/ (ناشناویان)، /zoɾ/ (سالخورده) = /zāɾə/ (سالخورده‌ها)، /ɾond/ (نابینا) = /ɾāndə/ (نابینایان) و ...

۸. اسم‌های مختوم به واژه‌های /a, ā, u/ با افزودن پسوند /-gān/ جمع بسته می‌شوند، مانند:

/bābā/ (پدربزرگ) = /bābāgān/ (پدربزرگ‌ها)، /sāda/ (ساده) = /sādagān/ (ساده‌ها)، /lātu/ (تبل) = /laɾugān/ (تبلان)، /tālu/ (سقف دهان‌کام) = /tālugān/ (کام‌ها) و ...

۹. اسم‌های جاندار مختوم به /i/ با افزودن پسوند /-ān/ جمع بسته می‌شوند، مانند: /moɾfi/ (پینه‌دوز) = /moɾfyān/ (پینه‌دوزها)، /qawli/ (زیبا) = /qawlyān/ (زیبایان) و ...

۴-۴. جمع بستن اسم‌های مؤنث در زبان پشتو

۱. اسم‌های مؤنث مختوم به /a/ با تبدیل این واژه به /e/ جمع بسته می‌شوند، مانند: /laɾta/ (شاخچه) = /laɾte/ (شاخچه‌ها)، /rama/ (رمة) = /rame/ (رمة‌ها)، /koɾa/ (اتاق) = /koɾe/ (اتاق‌ها)، /stərga/ (چشم) = /stəрге/ (چشم‌ها) و ...

۲. در اسم‌هایی که به واژه‌های /ə/ و /a/ ختم می‌شوند، با تبدیل این واژه‌ها به /e/ صورت جمع اسم ایجاد می‌شود، مانند:

/stəna/ (سوزن) = /stəne/ (سوزن‌ها)، /metfəna/ (دستاس) = /metfəne/ (دستاس‌ها)،
 /wiyālə/ (جوی) = /wiyāle/ (جوی‌ها)، /ʃārə/ (کار) = /ʃaʀe/ (کارها) ... و

۳. اسم‌های مختوم به /ā/ به دو طریق جمع بسته می‌شوند: با افزودن پسوند /-we/ یا /-gāne/ مانند:

/balā/ (بلا) = /balāwe/ یا /balāgāne/ (بلاها)، /natsā/ (رقص) = /natsāwe/ یا /natsāgāne/ (رقص‌ها)،
 /kwā/ (گاو) = /kwāwe/ یا /kwāgāne/ (گاوها) ... و

۴. اسم‌های مختوم به واژه مرکب /əy/ با افزودن پسوند /-gāne/ جمع بسته می‌شوند، مانند:

/anəy/ (مادر بزرگ) = /anəygāne/ (مادر بزرگ‌ها)، /budəy/ (زن سالخورده) = /budəygāne/ (زنان سالخورده)،
 ... و

۵. اسم‌های مختوم به واژه /o/ نیز با افزودن پسوند /-gāne/ جمع می‌شوند، مانند:
 /bizo/ (میمون) = /bizogāne/ (میمون‌ها)، /pifo/ (گره) = /pifogāne/ (گره‌ها)،
 /zāngo/ (گهواره) = /zāngogāne/ (گهواره‌ها) ... و

۶. اسم‌های مختوم به واژه /i/ با جانشینی این واژه با توالی /əy/ جمع بسته می‌شوند، مانند:
 /dosti/ (دوستی) = /dostəy/ (دوستی‌ها)، /xwāri/ (زحمت) = /xwārəy/ (زحمت‌ها)،
 /xufhāli/ (خوشحالی) = /xufhāləy/ (خوشحالی‌ها) ... و

۷. در صفات نسبی و مشترک بین هر دو جنس، برای ایجاد صورت جمع مؤنث، واژه /e/ اضافه می‌شود، مانند:

/afnā/ (آشنا مذکر) = /afnāyāne/ (آشنايان مؤنث)، /xwārān/ (زحمت‌کشان مذکر) = /xwārāne/ (زحمت‌کشان مؤنث)،
 /kābəl/ (کابل) = /kābəlyāne/ (کابلی‌ها مؤنث) ... و

۸. اسم‌های مؤنث سماعی (بدون نشانه تأنیث) مختوم به همخوان، با افزودن واژه /e/ جمع بسته می‌شوند، مانند:

/lār/ (راه) = /lāre/ (راه‌ها)، /tsangəl/ (آرنج) = /tsangəle/ (آرنج‌ها)، /wradz/ (روز) = /wradze/ (روزها)، /lamən/ (دامن) = /laməne/ (دامن‌ها) و ...

۹. برای جمع بستن اسم‌های معنوی مؤنث که به آنها بی‌قاعده نیز اطلاق می‌شود، قاعده‌ای خاص وجود ندارد و شکل و حالتشان تغییر می‌کند (شیرزاد، ۱۳۹۹)، مانند:
/mor/ (مادر) = /maynde/ (مادرها)، /xor/ (خواهر) = /xwaynde/ (خواهرها)، /nşor/ (عروس) = /nşaynde/ (عروس‌ها)، /lor/ (دختر) = /loŋe/ (دخترها) و ...

۴-۵. حالت‌های اسم در زبان پشتو

اسم‌ها در زبان پشتو در حالت‌های متفاوتی صرف می‌شوند. به‌منظور بررسی دقیق‌تر این مسئله، در این بخش ابتدا حالت‌های مختلف اسم را بیان می‌کنیم:
- حالت فاعلی^۱: حالت فاعلی حالت اسمی است که فاعل یا کننده عمل در جمله است (لازم به ذکر است که در مثال‌های پژوهش حاضر، «ف» به حالت «فاعلی»، «غف» به حالت «غیرفاعلی»، «ش» به «شخص»، «م» به شمار «مفرد»، «ج» به شمار «جمع»، «مؤ» به جنس «مؤنث» و «مذ» به جنس «مذکر» اشاره دارد):

(۱)

الف) زرغونه آمد.

<u>zarḡona</u>	rāḡl a
زرغونه - ف	آمد - ۳م مؤ

ب) زرغونه نان را پخت.

<u>zarḡone</u>	ḡoḡəy	paxa-	kṛa
زرغونه - غف	نان	پخته	کرد - ۳م مؤ

- حالت مفعولی^۲: حالت مفعولی حالت اسمی است که مفعول جمله واقع می‌گردد.

1. nominative
2. accusative

(۲)

الف) بریالی نان می خورد.

baryālay	ḍoḍəy	xori
بریالی	نان - مؤ	می خورد - ۳ش م، مذ

ب) لیلا کتاب می خواند.

laylā	ketāb	lw-al
لیلا	کتاب - مذ	می خواند - ۳ش م، مؤ

- حالت ندایی^۱: اگر اسم مذکر به همخوان و یا واکه /ay/ ختم شود، در حالت ندایی به انتهای این اسم‌ها واکه /a/ افزود می شود، مانند:

(۳)

dzwan	ay dzwāna!	ای جوان!
hewād	ay hewāda!	ای وطن!
saṛay	ay saṛiya!	ای مرد!
zoy	ay zoya!	ای پسر!

در حالت ندایی اسم‌های مؤنث مختوم به واکه /a/، این واکه با واکه /e/ جایگزین می شود، مانند:

(۴)

ṣəḍza	ay ṣəḍze!	ای زن!
zarmina	ay zarmine!	ای زرمینه!

۶-۴. اسم‌های غیر قابل تغییر

در زبان پشتو بعضی از اسم‌ها در تمام حالات صورتی یکسان دارند و تغییری صرفی در آنها مشاهده نمی شود. این اسم‌ها از این قرارند:

1. vocative

۱. اسم‌های مختوم به واژه /ā/ مانند:

(۵)

- حالت اضافی^۱

این شرکت آریانا است.

dā də āryānā ferkat day
صفت اشاره نزدیک نشانه اضافه آریانا شرکت است

- حالت فاعلی

عمو مرا زد.

kākā wəwahəl-əm
عمو من - زد اش م

- حالت ندایی

ای عمو!

ay kākā
ای عمو

۳. اسم‌های مذکر مختوم به واژه /a/ مانند:

(۶)

- حالت اضافی

مهمان نان می خورد.

melma dōdəy xwaʔəla
مهمان نان می خورد - اش م

- حالت فاعلی

ساعتی با مهمان بنشین.

lə məlma sara yaw sāʔat kena
پیش اضافه مهمان پس اضافه یک ساعت بنشین

- حالت ندایی
مهمان ساده!

sāda məlma
ساده مهمان

۵. اسم‌های مختوم به واژه مرکب /əy/ مانند:
(۷)

- حالت اضافی
دختر بر صندلی نشست.

ndʒaləy pər tsawkəy kenasta
دختر بر صندلی نشست - اش م مؤ

- حالت فاعلی
دختر کشتزار را خراب کرده است.

ndʒaləy fasəl xarāb kəɾay
دختر کشتزار خراب کرده - اش م مؤ

- حالت ندایی
ای دختر!

ay ndʒaləy
ساده دختر

۶. اسم‌های مختوم به واژه /e/ مانند:
(۸)

- حالت اضافی
همراه مادر رفت.

lə ade sara lāɾa
پیش اضافه مادر پس اضافه رفت - اش م مؤ

- حالت فاعلی
مادر مرا زد.

ade wəwahələm
مادر من - زد.

- حالت ندایی
ای مادر!

ay ade
مادر ای

۸. اسم‌های مؤنث مختوم به واکه /i/ مانند:
(۹)

- حالت اضافی
ملالی با خاله رفت.

malaləy lə māmi sara lāra
ملاالی پیش‌اضافه خاله پس‌اضافه رفت - ۳م مؤ

- حالت فاعلی
خاله مرا زد.

māmi wəwahələm
خاله من - زد.

- حالت ندایی
ای خاله!

ay māmi

۷-۴. جنس صفت

در زبان پشتو صفت از منظر جنس، شمار و حالت با موصوف خود مطابقت دارد؛ اگر موصوف مذکر باشد، صفت نیز مذکر است و همراه با جنس مؤنث، صفت مؤنث می‌آید.

شمار صفت نیز، تابع شمار موصوف خود است. حالت نیز به دو نوع فاعلی و غیر فاعلی تقسیم می‌شود.

مثال‌های ذکر شده در (۱۰) نشانگر مطابقت صفت با موصوف از نظر جنس و شمار

هستند:

(۱۰)

	مفرد		جمع
xoɣ xɑtɑkay	xwāzə anɡor	xwazə maŋe	xwazə xɑtɑki
خربزه شیرین	انگور شیرین	سیب‌های شیرین	خربزه‌های شیرین

این در حالی است که بعضی از صفت‌ها تابع موصوف نیستند؛ یعنی برای مفرد و جمع مذکر و مؤنث صورت یکسانی به کار می‌رود، مانند:

(۱۱)

	مفرد		جمع
ʃkara xabar	ʃkara meθāl	ʃkara xabaruna	ʃkara meθāluna
خبر آشکار	مثال آشکار	خبرهای آشکار	مثال‌های آشکار

در زبان پشتو، صفت با به کاربردن واژه‌ها یا اداتی، درجه و طبقه خود را آشکار می‌سازد (زیاری، ۱۳۸۴)، مانند:

(۱۲)

ʃə	خوب
ɖer ʃə	خوب‌تر
lā ɖer ʃə	خوب‌ترین

درواقع، با اضافه نمودن اداتی چون ɖer و lā ɖer درجه صفت را نشان می‌دهیم. به‌طور کلی، در زبان پشتو از منظر مطابقت صفت با موصوف، سه مقوله وجود دارد: ۱. صفت‌هایی که در شمار با موصوف مذکر خود مطابقت ندارند، اما با موصوف مؤنث خود مطابقت دارند، مانند:

(۱۳)

مؤنث		مذکر	
جمع	مفرد	جمع	مفرد
tore taxte (تخته‌های سیاه)	tora taxta (تخته سیاه)	tor qalamuna (قلم‌های سیاه)	tor qalam (قلم سیاه)
bade ndzone (دختران بد)	bada ndzələy (دختر بد)	bad haləkān (پسران بد)	bad halək (پسر بد)
şe şədze (زن‌های خوب)	şa şəzda (زن خوب)	şe saṛi (مردان خوب)	şe saṛay (مرد خوب)
xəṛe aspe (ماده‌اسب‌های خاکی)	xəra aaspa (اسب خاکی)	xəṛ āsuna (اسب‌های خاکی)	xəṛ ās (اسب خاکی)

۲. صفت‌هایی که از منظر جنس و شمار تصریف یکسانی با موصوف خود دارند، مانند:

(۱۴)

مؤنث		مذکر	
جمع	مفرد	جمع	مفرد
laməne ʃne (دامن‌های سبز)	ʃna laməna (دامن سبز)	ʃnə ʃʃamənuna (چمن‌های سبز)	ʃin ʃʃaman (چمن سبز)
ume maṇe (سیب‌های خام)	uma maṇa (سیب خام)	uma nākuna (گلابی‌ها)	um nāk (گلابی)
tərxe maṇe (سیب‌های تلخ)	tərxa maṇa (سیب تلخ)	tərxə anār (انارهای تلخ)	trix anār (انار تلخ)

۳. صفت‌هایی که هم در جنس‌های مذکر و مؤنث و هم در مفرد و جمع صورت یکسانی دارند و با موصوف خود مطابقت نشان نمی‌دهند:

(۱۵)

مؤنث		مذکر	
جمع	مفرد	جمع	مفرد
sāda ndʒune (دختران ساده)	sāda ndʒələy (دختر ساده)	haləkān sāda (پسران ساده)	sāda halək (پسر ساده)
piyāda şədze (زن‌های پیاده)	piyāda şədza (زن پیاده)	piyāda saʃi (مردان پیاده)	piyāda (مرد پیاده)
şāyesta bakʃe (باغچه‌های زیبا)	şāyesta bakʃa (باغچه زیبا)	şāyesta bakuna (باغ‌های زیبا)	şāyesta bak (باغ زیبا)
āfnā rekʌ (دوشیزگان آشنا)	āfnā rekʌ (دوشیزه آشنا)	āfnā dzwānān (جوانان آشنا)	āfnā dzwān (جوان آشنا)

۸-۴. جنس عدد

در زبان پشتو عدد پیش از معدود می‌آید. از نظر جنس دستوری، عددهای یک و دو با معدود خود مطابقت دارند، اما در باقی اعداد این مطابقت برهم می‌خورد، مانند:

(۱۶)

مؤنث		مذکر	
yawa ketābʃa (یک کتاب)	(یک کتابچه)	yaw ketāb (دو کتاب)	(دو کتابچه)
dwe ketābʃe (سه قلم)	(سه کتابچه)	dre qalamuna (چهار قلم)	(چهار کتابچه)
tsalor ketābʃe (یک دزد)	(یک کتابچه)	yaw kal (یک دزد)	(یک دزد)
dre kʌ (سه دزد)	(سه کتابچه)	dre kʌ (سه دزد)	(سه دزد)

این در حالی است که عدد در شمار با معدود خود مطابقت می‌کند:

(۱۷)

مؤنث		مذکر	
حالت فاعلی	حالت غیر فاعلی	حالت فاعلی	حالت غیر فاعلی
yawa kʌ (یک دزد)	yawe kʌ (یک دزد)	yaw kal (یک دزد)	yawə kʌ (یک دزد)
dre kʌ (سه دزد)	dro kʌ (سه دزد)	dre kʌ (سه دزد)	dro kʌ (سه دزد)

۹-۴. جنس ضمیر

ضمیر در زبان پشتو علاوه بر شمار، جنس و حالت هم دارد (خیشکی، ۱۳۹۲). همچنین، در ضمیر سوم شخص، تصریف برای جنس‌های مؤنث و مذکر متفاوت است. در این بخش، به ضمائر شخصی، ملکی و اشاری می‌پردازیم.

ضمائر شخصی: ضمائر شخصی در زبان پشتو به ضمائر متصل و منفصل تقسیم می‌شوند. - ضمیر شخصی منفصل: ضمیری است که به صورت مستقل به کار می‌رود و نیازی به اتصال به واژه‌های دیگر ندارد و می‌تواند یک معنا را بیان کند. ضمائر مفرد منفصل دو حالت فاعلی و غیرفاعلی دارند.

جدول (۱). ضمائر شخصی منفصل در زبان پشتو

مفرد		جمع		شخص
حالت فاعلی	حالت غیرفاعلی	حالت فاعلی	حالت غیرفاعلی	
/zə/ (من)	/mā/ (من)	/moz/ (ما)		اول
/tə/ (تو)	/tā/ (تو)	/tāso/ (شما)		دوم
/day/ (او) (اشاره به نزدیک)) /hara/ (او) (اشاره به دور))	/də/ (او) (اشاره به نزدیک)) /hara/ (او) (اشاره به دور))	/doy/ (آنها)		مذکر سوم
/dā/ (او) (اشاره به نزدیک)) /hara/ (او) (اشاره به دور))	/de/ (او) (اشاره به نزدیک)) /hara/ (او) (اشاره به دور))	/həoy/ (آنها)		مؤنث سوم

مثال‌هایی از هر مورد در (۱۸) ذکر شده است:

(۱۸)

مفرد	جمع	اول شخص
zə dzəm	moz dzo	می‌روم می‌رویم
من می‌روم	ما می‌رویم	

tāso	dzəy	tə	dze	
شما	می‌روید	تو	می‌روی	دوم شخص
	شما می‌روید.		تو می‌روی.	
doy	dzi	day	dzi	
آنها	می‌روند	او	می‌رود	سوم شخص مذکر
	آنها (مردان) می‌روند.		او (مرد) می‌رود.	

ضمیر شخصی متصل: این ضمیرها به تنهایی به کار نمی‌روند و لازم است به سازه‌ای دیگر متصل شوند:

جدول (۲). ضمایر شخصی متصل در زبان پشتو

جمع	مفرد	شخص
mo (مان)	me (ام)	اول
ye (تان)	de (ات)	دوم
ye (شان)	ye (اش)	سوم

کاربرد این ضمایر در مثال‌های (۱۹) نشان داده شده است:

(۱۹)

kitab	=me	کتابم
کتاب	واژه‌بست ۱ ش م ملکی	
kitab	=de	کتابت
کتاب	واژه‌بست ۲ ش م ملکی	
kitab	=ye	کتابش
کتاب	واژه‌بست ۳ ش م ملکی	
kitab	=mu	کتابمان
کتاب	واژه‌بست ۱ ش ج ملکی	
kitab	=ye	کتابتان
کتاب	واژه‌بست ۲ ش ج ملکی	
kitab	=ye	کتابشان
کتاب	واژه‌بست ۳ ش ج ملکی	

در جمله‌های زمان حال، ضمیرهای منفصل منطبق با فعل تصریف می‌گردند، اما در جمله‌های متعدی با زمان گذشته، ضمیرهای متصل به کار می‌روند و فعل با مفعول جمله مطابقت دارد. برای مثال در جملهٔ *zə likəm* (من می‌نویسم) که فعل آن متعدی و زمان آن حال است، فعل با فاعل مطابقت دارد و ضمیر شخصی منفصل *zə* به کار رفته است. این در حالی است که در جملهٔ *mā ketāb wəlwast* (من کتاب خواندم) که فعل آن متعدی و زمان آن گذشته است، حالت غیرفاعلی ضمیر اول شخص (*mā*) به کار رفته است که به آن عامل اطلاق می‌شود. به این ترتیب، می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که عامل چه اسم، چه ضمیر در حالت فاعلی است و در جمله‌هایی که فعل ماضی متعدی دارند، عامل حالت غیرفاعلی به خود می‌گیرد.

در مثال (۲۰)، اسم در حالت فاعلی ذکر شده است، این در حالی است که در مثال (۲۱) که فعل متعدی و گذشته است، اسم در حالت غیرفاعلی قید شده است.

(۲۰)

farida	doḡəy	xori	فریده نان می‌خورد.
فریده - ف	نان	می‌خورد - ۳ش م	

(۲۱)

farida	doḡəy	wəxwəṛa	فریده نان خورد.
فریده - غ	نان	خورد - ۳ش م	

اگر ضمائر جایگزین این اسم‌ها شوند، همان حالت اسم را خواهند داشت؛ یعنی ضمیر فاعلی جایگزین اسم دارای حالت فاعلی شده و ضمیر غیرفاعلی جایگزین اسم دارای حالت غیرفاعلی می‌شود (شهباز، ۱۳۹۶).

ضمایر ملکی: ضمائر ملکی تنها در سوم شخص بسته به جنس دستوری صرف می‌شوند. در جدول (۳) این ضمائر قید شده‌اند:

جدول (۳). ضمایر ملکی در زبان پشتو

شخص	مفرد	جمع
اول	zma	zmoz
دوم	Sta	stase
سوم	də də (از او (مذکر))	də doy (از آنها)
	də de (از او (مؤنث))	

در مثال‌های (۲۲) کاربرد این ضمایر نشان داده شده است:

(۲۲)

کتاب مرا بده.

zma ketāb rākṛa
بده کتاب ما - غف

کتاب تو کجاست؟

stā ketāb ḡere day
است کجا کتاب تو - غف

کتاب او (مرد) کجاست؟

də də ketāb ḡere day
است کجا کتاب او - غف مذ حرف اضافه

کتاب او (زن) کجاست؟

də de ketāb ḡere day
است کجا کتاب او - غف مؤ حرف اضافه

کتاب‌های ما را بدهید.

zmoz ketāb una rakṛy
بده - اش ج پسوند جمع کتاب‌ها ما

ضمایر اشاره: ضمایر اشاره نیز مانند اسم، دارای مقولات دستوری جنس، شمار، حالت و شخص هستند:

جدول (۴). ضمائر اشاره بر اساس فاصله

مفرد		جمع		فاصله	شخص
حالت فاعلی	حالت غیرفاعلی	حالت فاعلی	حالت غیرفاعلی		
daʁa (این)	daʁa (این)	daʁo (این‌ها)	daʁo (این‌ها)	کوتاه	۱
daʁa (این)	daʁa (این)	daʁo (این‌ها)	daʁo (این‌ها)		۱
haʁa (آن)	haʁa (ان)	haʁa (آنها)	haʁa (آنها)	دور	۲
haʁa (آن)	haʁa (ان)	haʁa (آنها)	haʁa (آنها)		۲
hoʁa (آنها)	hoʁa (آنها)	hoʁo (آنها)	hoʁo (آنها)	دورتر	۳
hoʁa (آنها)	hoʁa (آنها)	hoʁo (آنها)	hoʁo (آنها)		۳

۴-۱۰. بازنمایی جنس در افعال

مطابقه در جنس در فعل مضارع آشکار می‌گردد، آن هم در صورت سوم شخص. به بیان دقیق‌تر، فعل‌های ماضی جمله از نظر جنس با فاعل مطابقت دارند؛ اگر جنس دستوری فاعل مؤنث باشد، فعل هم به صورت مؤنث می‌آید، اما اگر جنس فاعل مذکر باشد، فعل هم به صورت مذکر می‌آید. در افعال اول شخص و دوم شخص، مطابقت با فاعل از منظر شخص و شمار انجام می‌شود (خیشکی، ۱۳۹۲: ۸۲). در مثال‌های (۲۳) زمان جملات زمان حال است:

(۲۳)

شخص	مفرد	جمع
اول	pātseeʒəm zə بلند می‌شویم - اشم من من بلند می‌شوم.	pātseeʒu moʒ بلند می‌شویم - اشج ما ما بلند می‌شویم.
دوم	pātseeʒe tə بلند می‌شوی - اشم تو تو بلند می‌شوی.	pātseeʒəy tāse بلند می‌شوید - اشج شما شما بلند می‌شوید.
مذکر سوم	pātseeʒi day بلند می‌شود - اشم مذ این (مرد) این (مرد) بلند می‌شود.	doy pātseeʒi بلند می‌شوند - اشج مذ اینها اینها (مرد) بلند می‌شوند.
مؤنث سوم	pātseeʒi dā بلند می‌شود - اشم مؤ این (زن) این (مرد) بلند می‌شود.	doy pātseeʒi بلند می‌شوند - اشج مؤ اینها اینها (زن) بلند می‌شوند.

همانطور که در مثال‌های (۲۳) می‌بینیم، در زمان حال، افعال اول شخص و دوم شخص از نظر شخص و شمار با فاعل مطابقت دارند، اما در سوم شخص، فعل تنها از نظر شخص با فاعل مطابقت دارد.

در مثال‌های (۲۴) زمان فعل‌های لازم گذشته است:

(۲۴)

شخص	مفرد	جمع
اول	<p>zə pātseedəm من بلند شدم. - اشم بلند شدم - اشم</p>	<p>pātseedu moz ما بلند شدیم. شدیم - اشج ما</p>
دوم	<p>من pātseedə tə تو بلند شدی. بلند شدی - اشم تو</p>	<p>tāse pātseedəy شما بلند شدید. بلند شدید - اشم شما</p>
سوم	<p>این (مذکر) pātseedə بلند شد - اشم این (مذکر)</p>	<p>pātseedəl doy اینها (مذکر) بلند شدند - اشم اینها (مذ)</p>
	<p>این (مؤنث) dā pātseedəla بلند شد - اشم این (مؤ)</p>	<p>doy pātseedəle اینها (مؤنث) بلند شدند - اشم (مؤ)</p>

در زمان گذشته افعال لازم، افعال اول شخص و دوم شخص از نظر شخص و شمار با فاعل مطابقت دارند، اما در سوم شخص علاوه بر شخص و شمار، فعل از نظر جنس نیز با فاعل خود مطابقت دارد. این در حالی است که فعل‌های متعدی تنها از نظر جنس با مفعول خود مطابقت دارند (رشتین زیور، ۱۳۸۲):

(۲۵)

شخص	مفرد	جمع
اول	wəxwəɾa maɲa mā خورد - اش م سبب من - غف من سبب خوردم.	maɲ ewəxwəɾe moz خورد - اش ج سبب ما - غف ما سببها خوردیم.
دوم	wəxwəɾa maɲa tā خورد - اش م سبب تو - غف تو سبب خوردی.	ewəxwəɾe maɲ tāse خورد - اش م سبب شما - غف شما سببها خوردید.
سوم	maɲa wəxwəɾa də خورد - اش م مذ سبب او (مرد) - غف او (مرد) سبب خورد.	maɲe wəxwəɾe doy خورد - اش م مذ سبب آنها (مرد) - غف آنها (مردان) سببها خوردند.
	maɲa wəxwəɾa de خورد - اش م مؤ سبب او (زن) - غف او (زن) سبب خورد.	maɲe wəxwəɾe doy خورد - اش م مؤ سبب آنها (زن) - غف آنها (زنان) سببها خوردند.

به طور کلی، در زمان حال افعال لازم و متعدی، فعل با فاعل خود مطابقت دارد، این در حالی است که فعل متعدی (معلوم و مجهول) در زمان گذشته با مفعول خود مطابقت دارد.

۵. نتیجه گیری

زبان‌های کهن ایرانی، دارای جنس دستوری بودند. زبان پشتو از جمله زبان‌هایی است که این ویژگی دستوری را از دست نداده و تا به امروز حفظ نموده است.

در بیشتر موارد، جنس دستوری در مقوله‌های دستوری مختلف این زبان با به کار بستن قواعدی خاص و افزودن برخی پسوندها نشانه گذاری می‌شود. در اکثر موارد، اسامی دارای جنس مذکر و جنس مؤنث هر یک به آواهایی ختم می‌شوند که جنس آنها را نشان می‌دهد. جنس دستوری می‌تواند به اسامی بی‌جان نیز اطلاق شود. علاوه بر این، با استفاده از برخی قواعد، می‌توان جنس مذکر اسامی را به مؤنث تغییر داد. علاوه بر دو جنس مؤنث و مذکر، از جنس خنثی در این زبان نیز سخن رفته است.

در پژوهش حاضر مطابقت در تمامی مقوله‌های دستوری زبان پشتو بررسی شد. در مقوله اسم، نشانه‌های اسامی مؤنث و مذکر ذکر شد و به این نکته اشاره شد که اسم‌ها در زمان

حال دارای حالت فاعلی و در زمان گذشته دارای حالت غیرفاعلی هستند. در این زبان جنس مذکر اصل پنداشته شده و جنس مؤنث از آن مشتق می‌شود.

صفت در زبان پشتو دارای مقولات شخص، شمار و جنس است؛ بسته به شخص (اول، دوم و سوم) صفت به صورت‌های مختلفی تصریف می‌شود. از منظر شمار، همراه با موصوف مفرد صفت مفرد به کار می‌رود، در مورد بسیاری از موصوف‌های جمع نیز صفت جمع به کار می‌رود. همچنین، صفت از نظر جنس با موصوف خود مطابقت می‌کند؛ موصوف مذکر، با صفت مذکر می‌آید و موصوف مؤنث با صفت مؤنث.

ضمیرها از نظر شمار، شخص و جنس با مرجع‌شان مطابقت می‌کنند. در جمله‌های زمان حال، ضمیرهای شخصی منفصل از نظر جنس با فعل مطابقت دارند. این در حالی است که در افعال متعدی زمان گذشته، ضمیرهای متصل با حالت غیرفاعلی به کار می‌روند و در این جمله‌ها فعل با مفعول خود مطابقت دارد. بنابراین، در جمله‌هایی که اسم حالت فاعلی دارد، ضمیر هم حالت فاعلی دارد و در جمله‌هایی که اسم حالت غیرفاعلی دارد، ضمیر جایگزین هم حالت غیرفاعلی دارد.

در مقوله فعل، مسئله جنس دستوری تنها در صورت سوم شخص افعال ماضی مشاهده می‌شود. اگر جنس فاعل مؤنث باشد، فعل هم با نشانه مؤنث می‌آید، اما اگر فاعل مذکر باشد فعل با نشانه مذکر می‌آید. در صورت‌های اول شخص و دوم شخص، مطابقت با فاعل تنها بر اساس شخص و شمار است. این در حالی است که در زمان گذشته افعال متعدی، مطابقت با مفعول انجام می‌شود و عامل در زمان گذشته و در حالت غیرفاعلی به کار می‌رود.

تعارض منافع

تعارض منافع نداریم.

ORCID

Rahela Hamidzai <http://orcid.org/0009-0001-0137-4886>

منابع

- ایازی، محمد اعظم. (۱۳۹۳). *قواعد پشتو* (چاپ دوم). قندهار: صدیقی.
- پنزل، هربرت. (۱۳۸۹). *گرامر پشتو* (ترجمه محمد رحیم الهام). کابل: دانش.
- خیشکی، محمد صابر. (۱۳۹۲). *فونولوژی و مورفولوژی زبان پشتو*. ننگرهار: مومند.
- رشتین، صدیق الله. (۱۳۲۷). *گرامر پشتو*. کابل: پشتو تولنه.
- رشتین، صدیق الله. (۱۳۷۲). *گرامر پشتو* (ترجمه سید محی الدین هاشمی). پشاور: خیبر پشتونخواه.
- رشتین، صدیق الله. (۱۳۹۵). *ژب شودنه* (گرامر پشتو). ننگرهار: گودر.
- رئین تین زیور، زرغونه. (۱۳۸۲). *پشتونحو*. پشاور: مرکز انکشاف تحقیقات پشتو.
- زیار، مجاور احمد. (۱۳۸۴). *گرامر پشتو* (چاپ سوم). کابل: دانش.
- شافی یف، د.ا. (۱۳۹۵). *گرامر کوتاه زبان پشتو* (ترجمه دولت لودین). ننگرهار: جریان ادبی شرق.
- شکلی، اجمل. (۱۴۰۱). *نظریه های زبان شناسی*. کابل: پکتوس.
- شهباز، آغا شرین. (۱۳۹۶). *ضمایر*. کابل: سمون.
- شیرزاد، محمد آقا. (۱۳۹۹). *گرامر پشتو* (مورفولوژی) (چاپ سوم). کابل: نویسا.
- طاهری، نصیر احمد. (۱۳۹۹). *زبان شناسی تشریحی*. کابل: سمون.

References

- Ayazi, M. A. (2014). *Pashto Grammar* (2nd Ed.). Kandahar: Siddiqui. [In Persian]
- Penzl, H. (2010). *Pashto Grammar* (Translated by M. R. Elham). Kabul: Danish. [In Pashto]
- Kheshki, M. S. (2013). *Phonology and Morphology of the Pashto Language*. Nangarhar: Momand. [In Pashto]
- Rashtin, S. (1948). *Pashto Grammar*. Kabul: Pashto Academy. [In Pashto]
- Rashtin, S. (1993). *Pashto Grammar* (Translated by S. M. Hashemi). Peshawar: Khyber Pakhtunkhwa. [In Pashto]
- Rashtin, S. (2016). *Zhab Shudana (Pashto Grammar)*. Nangarhar: Godar. [In Pashto]
- Rashtin, Zewar. Z. (2003). *Pashto Syntax*. Peshawar: Pashto Development Research Center. [In Pashto]
- Zyar, M. A. (2005). *Pashto Grammar* (3rd Ed.). Kabul: Danish. [In Pashto]
- Shafeyev, D. A. (2016). *A Brief Grammar of the Pashto Language* (Translated by D. Ludin). Nangarhar: Jiryan Adabi Sharq. [In Pashto]
- Shakili, A. (2022). *Linguistic Theories*. Kabul: Paktos. [In Pashto]

- Shahbaz, A. S. (2017). *Pronouns*. Kabul: Samoon. [In Pashto]
Shirzad, M. A. (2020). *Pashto Grammar (Morphology)* (3rd Ed.). Kabul: Nwisa. [In Pashto]
Tahaeri, N. A. (2020). *Descriptive Linguistics*. Kabul: Samoon. [In Pashto]

استناد به این مقاله: حمیدزی، راحله. (۱۴۰۳). جنس دستوری در زبان پشتو. *علم زبان*، ۱۱(۲۰)، ۳۴۰-۳۰۵. doi:

10.22054/ls.2024.81215.1678

Language Science is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.